

Wykorzystanie środków z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013 w Polsce w kontekście rozwoju zrównoważonego

Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska

Abstrakt. W opracowaniu określono poziom absorpcji środków z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ) w latach 2007-2013 przeznaczonych na ochronę przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych. Wskazano zróżnicowanie regionalne rozdysponowania środków oraz głównych beneficjentów. W analizowanym okresie w Polsce zrealizowane zostały projekty o łącznej wartości 461,6 mln zł, dofinansowanie z UE wynosiło 378,85 mln zł. Stwierdzono zróżnicowanie regionalne absorpcji środków. Głównymi beneficjentami były parki narodowe (26,3% środków), dyrekcje lasów państwowych i nadleśnictwa (8,9%) oraz fundacje i stowarzyszenia (29% beneficjentów).

Słowa kluczowe: środki z UE, rozwój zrównoważony, ochrona przyrody

Abstract. Use of funds from the Operational Programme Infrastructure and Environment 2007-2013 in Poland in the context of sustainable development. The article presents the level of absorption of funds from the Operational Programme Infrastructure and Environment (OPI&E) 2007-2013 used for the protection of nature and environmental awareness promotion. Regional differences distribution of funds and the main beneficiaries were showed. In the analyzed period in Poland were implemented projects with a total value of 461.6 million zł, co-financing from the EU amounted to 378.85 million zł. It was found regional differences in absorption of funds. The main beneficiaries were national parks (26.3% of the funds), directorates of state forests and forest district (8.9%) as well as foundations and associations (29% of beneficiaries).

Keywords: UE funds, sustainable development, nature protection

Wstęp

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2007-2013 (POIiŚ) był jednym z programów operacyjnych w Polsce dostępnym na poziomie kraju, które stanowiły podstawowe narzędzie do osiągnięcia celów założonych w Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia (NSRO), z wykorzystaniem środków z Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Zgodnie z założeniami w ramach Programu realizowane były duże inwestycje infrastrukturalne w zakresie ochrony środowiska, transportu, energetyki, kultury i dziedzictwa narodowego, ochrony zdrowia oraz szkolnictwa wyższego. Jako cel główny Programu wskazano poprawę atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów poprzez rozwój infrastruktury technicznej przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska (Program Operacyjny... 2014). W nawiązaniu do tego celu wyodrębniono 15 priorytetów (Szczegółowy

opis... 2014), które odpowiadają obszarom mającym kluczowe znaczenie dla podniesienia atrakcyjności Polski i jej regionów. Wśród nich jest dbałość o ochronę przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych w polskim społeczeństwie. Możliwość ubiegania się o bezwzrostne środki finansowe z UE jest bardzo istotna w praktyce, gdzie często działania związane z rozwojem lokalnym podejmowane przez różne podmioty, napotykają na bariery o charakterze finansowym, co dotyczy także, o ile nie szczególnie rozwoju w sferze ekologicznej.

Cel i zakres opracowania

Celem opracowania było określenie poziomu absorpcji środków z UE w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ) w latach 2007-2013 przeznaczonych na realizację projektów z obszaru tematycznego: promowanie bioróżnorodności i ochrony przyrody (w tym NATURA 2000), co pokrywa się z V osią priorytetową Programu. Wskazano zróżnicowanie regionalne, kierunki wydatkowania pozyskanych środków oraz beneficjentów, w szczególności parki narodowe. Jako źródło danych posłużyła baza danych SIMIK Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju według stanu na dzień 31.01.2015 (SIMIK 2015). Kwoty dotyczące absorpcji środków oznaczają sumę łącznego dofinansowania z UE w okresie programowania 2007-2013.

Idea rozwoju zrównoważonego a polityka UE

Koncepcja rozwoju zrównoważonego opiera się na trzech podstawowych zasadach: integralności ładu, subsydiarności i zrównoważonej partycypacji (Borys 2005). W związku z tym zwraca się uwagę na konieczność uwzględnienia w procesie rozwoju zarówno interesów gospodarczych, społecznych, jak i wymogów środowiska (Poskrobko 1998), które należy traktować równorzędnie. Zasada subsydiarności sprowadza się do decentralizacji decyzji dotyczących ochrony środowiska tak, aby były jak najbardziej efektywne. Ponadto społeczeństwo i organizacje pozarządowe mogą brać czynny udział w procesie kreowania rozwoju otoczenia, w którym funkcjonują. Zachowanie równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych ma na celu zapewnienie zaspokajania potrzeb społeczeństwa obecnie oraz przyszłych pokoleń (Ustawa o ochronie... 2001). Uwarunkowania środowiska przyrodniczego stanowią istotną determinantę rozwoju lokalnego i regionalnego, ich oddziaływanie zależy od specyfiki określonego obszaru, gdzie elementy środowiska mogą być czynnikiem lub barierą rozwoju.

Stan środowiska zmienia się wraz z rozwojem cywilizacji, wzrasta też wpływ człowieka na poszczególne elementy środowiska (Pociask-Karteczka 2010). Często antropopresja ma charakter negatywny, a problemy środowiskowe są coraz trudniejsze do rozwiązania (Legutko-Kobus 2011). Jednocześnie wzrasta świadomość ludzi o konieczności ochrony przyrody, szerzenia wiedzy ekologicznej, co znajduje odzwierciedlenie w prowadzonej polityce.

Rozwój gospodarczy krajów członkowskich UE oraz zapewnienie wysokiego poziomu życia mieszkańców wymagają podejmowania działań na rzecz dbałości o stan środowiska naturalnego i zapobiegania jego degradacji, co stanowi nawiązanie do idei rozwoju zrównoważonego (Harris 2003). Zgodnie z obowiązującym w UE paradygmatem władze podejmujące działania muszą zwracać uwagę na równowagę między ochroną środowiska naturalnego i jego zasobami, a rozwojem ekonomicznym i potrzebami społeczeństwa (Borys 2005). Obecnie polityka ochrony środowiska naturalnego UE stanowi jeden z głównych elementów polityki

trwałego i zrównoważonego rozwoju. Ochrona środowiska naturalnego była jednym z priorytetowych działań Wspólnoty już na początku lat 70-tych XX w. (Ładysz 2008), jednak kompleksowe (horyzontalne) podejście do ochrony środowiska naturalnego zaczęto uwzględniać w polityce począwszy od 1993 r., zwracając uwagę na przyczyny i źródła zanieczyszczenia środowiska. Wskazane w VI Programie Działań Wspólnoty na rzecz ochrony środowiska priorytety dotyczą przeciwdziałania zmianom klimatu przez zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych, ochrony przyrody i różnorodności biologicznej, poprawy jakości środowiska, zdrowia i jakości życia oraz zrównoważonego wykorzystania i gospodarowania zasobami naturalnymi (Borowiec 2011). W realizacji polityki gospodarczej i strukturalnej UE brane są pod uwagę działania bezpośrednio lub pośrednio nawiązujące do wymogów ochrony środowiska.

Charakterystyka Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (POIiŚ) na lata 2007-2013 miał na celu podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej Polski oraz jej regionów poprzez rozbudowę infrastruktury technicznej, przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska, zdrowia, zachowaniu tożsamości kulturowej i rozwijaniu spójności terytorialnej. W swoich działaniach POIiŚ koncentrował się na projektach o charakterze strategicznym oraz ponadregionalnym i w perspektywie 2007-2013 był programem, na który skierowano najwięcej środków finansowych tj. 41,9% całkowitej alokacji środków (NSRO 2007).

Na realizację Programu na lata 2007-2013 przeznaczono środki finansowe w wysokości 35,7 mld euro (ceny bieżące), z czego 33,1 mld euro był to wkład publiczny (Program Operacyjny... 2014). Ze środków Unii Europejskiej pochodziło 28,3 mld euro – środki z Funduszu Spójności to 22,4 mld euro (79%), a z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego pochodziło 5,9 mld euro (21%). POIiŚ 2007-2013 dzielił się na 15 następujących priorytetów (Szczegółowy opis... 2014):

- I. Gospodarka wodno-ściekowa
- II. Gospodarka odpadami i ochrona powierzchni ziemi
- III. Zarządzanie zasobami i przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska
- IV. Przedsięwzięcia dostosowujące przedsiębiorstwa do wymogów ochrony środowiska
- V. Ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych
- VI. Drogowa i lotnicza sieć TEN – T
- VII. Transport przyjazny środowisku
- VIII. Bezpieczeństwo transportu i krajowe sieci transportowe
- IX. Infrastruktura energetyczna przyjazna środowisku i efektywność energetyczna
- X. Bezpieczeństwo energetyczne, w tym dywersyfikacja źródeł energii
- XI. Kultura i dziedzictwo kulturowe
- XII. Bezpieczeństwo zdrowotne i poprawa efektywności systemu ochrony zdrowia
- XIII. Infrastruktura szkolnictwa wyższego
- XIV. Pomoc Techniczna – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego
- XV. Pomoc Techniczna – Fundusz Spójności.

Celem analizowanego priorytetu V było ograniczenie degradacji środowiska naturalnego oraz strat jego zasobów i zmniejszania różnorodności biologicznej zgodnie z Krajową strategią ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z Programem

działań na lata 2007-2013 oraz Polityką Leśną Państwa. Wyróżniono 4 działania, w ramach których realizowano projekty o różnym charakterze – począwszy od bezpośredniej ochrony gatunków roślin i zwierząt, przez te związane z kształtowaniem postaw społecznych sprzyjających ochronie przyrody (tab. 1).

Tab. 1. Charakterystyka działań w ramach priorytetu V POIiŚ 2007-2013 (opr. własne Szczegółowy opis... 2014)
Table 1. Characteristics of activities under the priority V OPI&E in 2007-2013

Nr i nazwa działania	Cel i zakres	Beneficjenci
5.1. Wspieranie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej.	Przywracanie właściwego stanu siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) i ostoj gatunków na obszarach chronionych wraz z zachowaniem zagrożonych wyginięciem gatunków oraz różnorodności genetycznej roślin, zwierząt i grzybów (projekty służące ochronie siedlisk oraz ukierunkowane na organizowanie aktywności turystycznej na obszarach chronionych przez budowę lub modernizację infrastruktury).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Parki narodowe. 2. Parki krajobrazowe i ich zespoły. 3. Jednostki organizacyjne Lasów Państwowych z wyłączeniem Dyrekcji Generalnej LP. 4. Organizacje pozarządowe. 5. Wojewodowie. 6. Ogrody botaniczne. 7. Ogrody zoologiczne. 8. Instytucje naukowe oraz jednostki badawczo-rozwojowe, w tym szkoły wyższe oraz ich jednostki organizacyjne. 9. Urzędy morskie. 10. Jednostki rządowe, samorządowe. 11. Podmioty sprawujące nadzór lub zarządzające ochroną obszarów chronionych.
5.2. Zwiększenie drożności korytarzy ekologicznych.	Przywrócenie drożności korytarzy ekologicznych umożliwiających przemieszczanie się zwierząt i funkcjonowanie populacji w skali kraju (zniesienie barier infrastrukturalnych dla przemieszczania się zwierząt, oraz poprawa łączności między obszarami chronionymi, szczególnie Natura 2000).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zarządcy dróg i linii kolejowych. 2. Właściciele jednostki rządowe i samorządowe. 3. Parki narodowe i krajobrazowe. 4. Organizacje pozarządowe. 5. Instytucje naukowe oraz jednostki badawczo-rozwojowe, w tym szkoły wyższe oraz ich jednostki organizacyjne.
5.3. Opracowanie planów ochrony.	Wsparcie procesu opracowania planów ochrony dla obszarów chronionych (dokumentacja niezbędna do zarządzania obszarami sieci NATURA 2000, krajowe programy ochrony zagrożonych gatunków lub siedlisk przyrodniczych).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jednostki sprawujące nadzór nad obszarami chronionymi, 2. Urzędy morskie. 3. Jednostki rządowe. 4. Instytucje naukowe. 5. Organizacje pozarządowe. 6. Jednostki organizacyjne Lasów Państwowych z wyłączeniem Dyrekcji Generalnej LP.

<p>5.4. Kształtowanie postaw społecznych sprzyjających ochronie środowiska, w tym różnorodności biologicznej.</p>	<p>Zwiększenie świadomości w zakresie potrzeby i właściwych metod ochrony środowiska, przyrody krajobrazu (szkolenia i inne działania edukacyjne, konkursy, imprezy masowe).</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jednostki organizacyjne Lasów Państwowych z wyłączeniem Dyrekcji Generalnej LP. 2. Organizacje pozarządowe. 3. Jednostki rządowe i samorządowe. 4. Policja, 5. Służba Celna. 6. Straż Graniczna. 7. Straż Pożarna. 8. Parki narodowe. 9. Parki krajobrazowe i ich zespoły. 10. Regionalni konserwatorzy przyrody. 11. Ośrodki edukacji ekologicznej. 12. Instytucje naukowe oraz badawczo-rozwojowe, w tym szkoły wyższe lub ich jednostki organizacyjne. 13. Instytucje oświatowe.
---	--	--

Realizacja priorytetu związana jest z tym, że w związku z rozwojem cywilizacyjnym i gospodarczym Polski zasoby różnorodności biologicznej i walory krajobrazowe tworzące dziedzictwo przyrodnicze kraju są narażone na postępującą degradację, co w dłuższej perspektywie doprowadzi do zakłócenia równowagi przyrodniczej środowiska życia człowieka. Poza tym może to wpływać niekorzystnie na rozwój różnych gałęzi gospodarki, szczególnie turystyki. Przystawiając zasadność działania wskazano także na niską wiedzę społeczeństwa na temat wpływu działalności człowieka na stan środowiska naturalnego, co jest szczególnie ważne w kontekście racjonalnego wykorzystywania zasobów środowiska (w tym przyrodniczych) wobec zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń.

Również pozostałe priorytety POIiŚ 2007-2013 dotyczyły środowiska, szczególnie priorytet III Zarządzanie zasobami i przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska, który obejmował m. in. retencjonowanie wody, zapobieganie i ograniczanie skutków zagrożeń naturalnych oraz monitoring środowiska (z UE uzyskano 2583,9 mln zł). Beneficjentami były różne jednostki tj. zarządy gospodarki wodnej, melioracji i urzędów wodnych, jednostki samorządu terytorialnego, inspektoraty ochrony środowiska oraz PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne.

Wyniki badań

Absorpcja środków z budżetu UE na poszczególne priorytety POIiŚ 2007-2013 była zróżnicowana. Najwięcej środków tj. 33% ogółu beneficjenci pozyskali w ramach priorytetu VI Drogowa i lotnicza sieć TEN-T oraz VII Transport przyjazny środowisku (26,3%), udział priorytetu VIII Bezpieczeństwo transportu i krajowe sieci transportowe oraz I Gospodarka wodno-ściekowa wynosił odpowiednio 11,0 i 10,4%. Udział pozostałych priorytetów wynosił od 3,5 do 0,1% całkowitej alokacji środków Programie. Na priorytet V Ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych pozyskano 378,85 mln zł, co stanowiło 0,3% całego dofinansowania z UE w Programie. Tak niski udział środków przeznaczonych na ochronę przyrody wynika z faktu realizowania w ramach całego Programu dużych i zarazem kosztownych inwestycji infrastrukturalnych.

W ramach priorytetu V zrealizowano projekty o łącznej wartości 461,6 mln zł, a dofinansowanie z UE było równe 378,85 mln zł. W uzyskanym dofinansowaniu różny był udział poszczególnych działań, przy czym zdecydowanie najwięcej środków skierowano na działanie 1 dotyczące kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (tab. 2). W ramach tego działania tylko około 10% środków wydatkowano na projekty dotyczące budowy lub modernizacji małej infrastruktury, pozostałą część stanowiły projekty obejmujące ochronę gatunków roślin i zwierząt oraz te związane z turystyką. Kolejnym kierunkiem wydatkowania środków w ramach priorytetu było opracowanie planów ochrony (najczęściej parków). Projekty realizowane z działania 4 dotyczyły edukacji pracowników instytucji związanych z ochroną środowiska, mieszkańców (w tym młodzieży), działań promocyjnych.

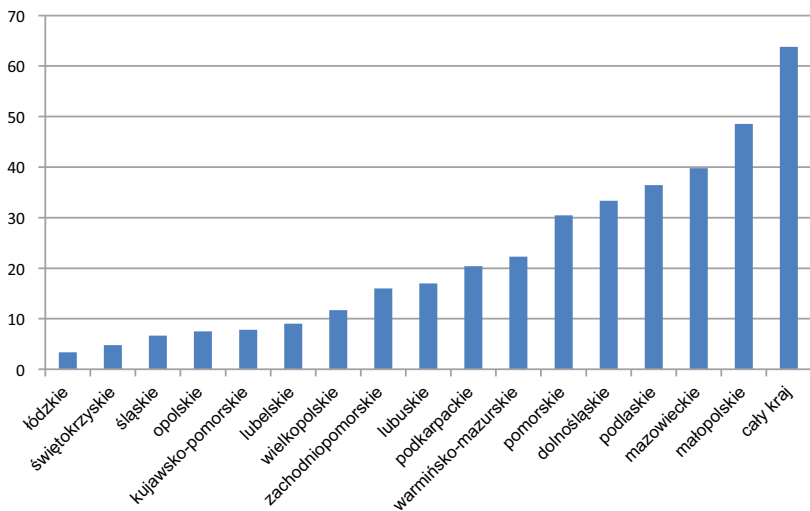
Tab. 2. Kierunki wydatkowania środków z priorytetu V POIiŚ 2007-2013 (opr. własne SIMIK 2015)
Table 2. Directions spending funds with priority V OPI&E in 2007-2013

Nr i nazwa działania	Dofinansowanie z UE	
	mln zł	%
5.1. Wspieranie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej.	257,91	68,1
5.2. Zwiększenie drożności korytarzy ekologicznych.	24,40	6,4
5.3. Opracowanie planów ochrony.	58,97	15,6
5.4. Kształtowanie postaw społecznych sprzyjających ochronie środowiska, w tym różnorodności biologicznej.	37,57	9,9

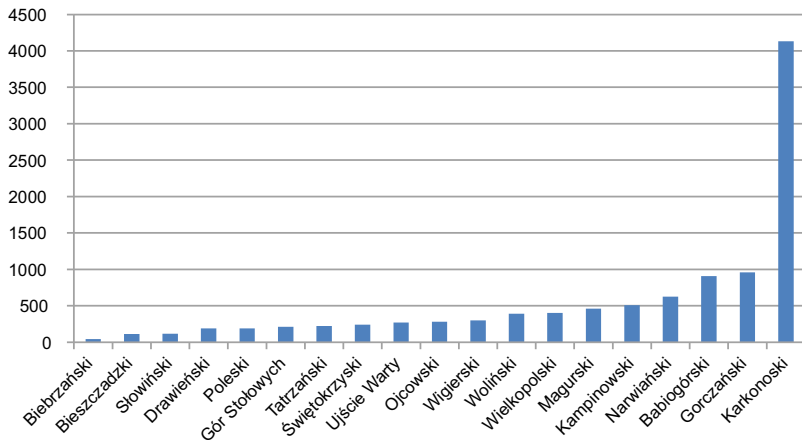
Stwierdzono zróżnicowanie regionalne jeżeli chodzi o wykorzystanie i oddziaływanie środków z UE, co uzależnione jest od potrzeb w zakresie ochrony przyrody (ryc. 1). Najwięcej projektów współfinansowanych ze środków UE (63,8 mln zł) oddziaływało na obszar całego kraju.

Zgodnie z założeniami Programu beneficjentami były różne jednostki: parki, dyrekcja lasów i nadleśnictwa (42% zaabsorbowanych środków), stowarzyszenia i fundacje (28,9%), organy władzy i administracji rządowej (12,7%), jednostki samorządu terytorialnego – głównie gminy i ich związki (8,2%), instytuty naukowe i uczelnie (7,4%).

Parki narodowe były beneficjentami 99,74 mln zł środków z UE (26,3% całkowitej absorpcji w ramach priorytetu V), realizując projekty o łącznej wartości 119,31 mln zł (por. Kuś 2010). Dofinansowanie z UE uzyskane przez nadleśnictwa było równe 26,51 mln zł, a przez regionalne dyrekcje lasów państwowych 7,3 mln zł.

Ryc. 1. Dofinansowanie projektów z zakresu promowania bioróżnorodności i ochrony przyrody (w tym NATURA 2000) w ramach POIiŚ 2007-2013 w ujęciu regionalnym (mln zł) (opr. własne SIMIK 2015)
Fig. 1. Co-financing of projects related to the promotion of biodiversity and nature protection (including NATURA 2000) under the OPI&E 2007-2013 by regions (million PLN)

Ryc. 2. Parki narodowe jako beneficjenci środków z priorytetu V w ramach POIiŚ 2007-2013 (zł/1 ha) (opr. własne SIMIK 2015, Ochrona środowiska 2014)
Fig. 2. National parks as beneficiaries of the priority V under OPI&E in 2007-2013 (PLN per 1 ha area)

Biorąc pod uwagę łączną kwotę środków pozyskanych z UE przez parki narodowe w Polsce można stwierdzić, że najczęściej pozyskały parki tj. Karkonoski, Kampinoski (odpowiednio 23,01 i 19,6 mln zł), następnie Magurski, Gorczański (prawie 9 i 6,7 mln zł). Najmniej zaś środków zaabsorbował Ojcowski Park Narodowy (0,6 mln zł). Zdecydowana większość parków narodowych w Polsce będących beneficjentami priorytetu V otrzymała dofinansowanie nie przekraczające 500 zł na 1 ha powierzchni (ryc. 2). Wyższe kwoty, poniżej 1 tys. zł otrzymały: Kampinoski, Narwiański, Babiogórski i Gorczański Park Narodowy. Karkonoski Park Narodowy uzyskał dofinansowanie równe 4132 zł na 1 ha.

Podsumowanie

POIiŚ był jednym z programów operacyjnych realizowanych w Polsce w latach 2007-2013, którego celem była poprawa atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów poprzez rozwój infrastruktury technicznej przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska. Poszczególne priorytety odzwierciedlały występujące w Polsce szczegółowe potrzeby w tym zakresie i były adresowane do różnych beneficjentów. W ramach priorytetu V Ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych beneficjenci zrealizowali projekty, których wartość wynosiła 461,6 mln zł, uzyskując dofinansowanie z UE na poziomie 378,85 mln zł. Program zakładał możliwość podejmowania różnych działań związanych z ochroną przyrody tj. budowa infrastruktury, działania edukacyjne, przygotowanie dokumentacji. Jeżeli chodzi o strukturę wydatkowania środków to zdecydowanie najwięcej środków z UE pozyskano na wsparcie kompleksowych projektów z zakresu ochrony siedlisk przyrodniczych (ekosystemów) na obszarach chronionych oraz zachowanie różnorodności gatunkowej (około 68% całości alokacji priorytetu V), a najmniej na zwiększenie drożności korytarzy ekologicznych (6,4%). Występowało przestrzenne zróżnicowanie absorpcji środków, najczęściej projekty oddziaływały na cały kraj, najwięcej środków wykorzystano w województwie małopolskim, mazowieckim, podlaskim i dolnośląskim. Wśród beneficjentów szczególnie wyróżniały się fundacje i stowarzyszenia (niespełna 29% absorpcji środków) oraz parki narodowe, które zaabsorbowały 99,74 mln zł środków, co stanowiło 26,3% całkowitej absorpcji w ramach priorytetu V i zrealizowały projekty o wartości 119,31 mln zł.

POIiŚ był bardzo ważnym źródłem pozyskania bezzwrotnych środków finansowych na ochronę przyrody i rozwój na płaszczyźnie ekologicznej, co z kolei wpływa na kształtowanie warunków życia człowieka, zaspokajanie jego potrzeb, także w kontekście potrzeb przyszłych pokoleń. Aktywność różnych podmiotów w ubieganiu się o środki finansowe, zwłaszcza fundacji i stowarzyszeń pokazuje, że w Polsce występuje partycypacja społeczna w rozwoju zrównoważonym, co jest warunkiem niezbędnym, aby podejmowane działania związane z ochroną środowiska odniosły sukces. Uzupelnieniem środków z POIiŚ kierowanych na ochronę przyrody były środki krajowe – fundusze własne samorządów i innych jednostek, środki z wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej, a także z innych programów unijnych.

Literatura

- Baza SIMIK Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, stan na 31.01.2015.
- Borowiec J. 2011. *Ekonomia integracji europejskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Borys T. 2005. *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok.
- Harris J. M. 2003. *Sustainability and Sustainable Development*, International Society for Ecological Economics.
- Kuś D. 2010. Fundusze Unii Europejskiej dla ochrony przyrody w Karkonoskim Parku Narodowym. *SIM CEPL, Rogów, 25 (2): 100-113*.
- Legutko-Kobus P. 2011. Uwarunkowania przyrodnicze w gospodarce regionalnej i lokalnej – czynnik czy bariera rozwoju. W: *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce. Czynniki i bariery*. Strzelecki Z. (red.). Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa: 179-194.
- Ładysz J. 2008. *Polityka strukturalna Polski i Unii Europejskiej*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2014. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Pociask-Karteczka J. 2010. Czy istnieją granice ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze?. *Nauka a zarządzanie obszarem Tatr i ich otoczeniem*. tom III, Zakopane: 11-19.
- Poskrobko B. 1998. *Podstawy polityki ekologicznej*. W: Górka K., Poskrobko B., Radecki W. (red.). *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa: 75.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko. 2014. (wersja 4.0, zaakceptowana przez Komisję Europejską decyzją z 27 stycznia 2014 r.), <http://www.pois.2007-2013.gov.pl>
- Szczegółowy opis osi priorytetowych Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2007-2013. 2015. (wersja 4,4, IV 2015, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju), <http://www.pois.2007-2013.gov.pl>
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. Nr 2011. 62.627 (z późn. zm.).

Agnieszka Wojówódzka-Wiewiórska

Wydział Nauk Ekonomicznych, SGGW w Warszawie
agnieszka_wojewodzka@sggw.pl